

De Russisch Orthodoxe Kerk en de Oekraïne-oorlog

Verslag van de lezing van Paul Lansu, bestuurder Pax Christi International en Pax Christi Vlaanderen, 15 juni 2022 (Annemarie Gielen)

Ontstaan van Russisch Orthodoxe Kerk (ROK)

Het Oude Romeinse Rijk werd aan het einde van de 4^e eeuw opgesplitst in twee verschillende cultuurgebieden: (1) Westelijk Europa; katholiek geloof (machtscentrum in Rome); Latijnse taal en (2) Oostelijk Europa; orthodox-christelijk geloof (machtscentrum in Byzantium/ Constantinopel); voornamelijk Grieks; en vanaf de 7de eeuw komt er nog een deel onder invloed van de islamitische cultuur: voornamelijk Noord-Afrika en Midden-Oosten; Arabische taal; Ottomanen.

Oekraïne ligt op de grenslijn tussen het Latijnse en het Byzantijnse deel van Europa. Het is een grensland op de culturele en religieuze breuklijnen van Europa. 'Oekraïne' betekent letterlijk 'aan de grens' of 'aan de rand'.

De ROK ontstond in 988 toen grootvorst Vladimir I van Kiev, een Slavisch rijk, het christelijke geloof officieel als staatsreligie aannam. De wortels van de ROK liggen in de Kerk van Byzantium en in oorsprong maakte ze deel uit van het Oecumenisch patriarchaat van Constantinopel. In 1054 kwam het tot een breuk tussen Constantinopel en Rome: het grote schisma tussen de christelijke kerken. In 1448 maakte de ROK zich los van Constantinopel en sindsdien is de ROK zelfstandig. In 1453 valt Constantinopel in handen van de Turken (Ottomanen). Toen ontstond de visie of de idee van Moskou als 'het derde Rome' (Byzantium was het tweede Rome). Belangrijk voor de situatie van vandaag: Kiev is de moederschoot van de ROK.

Het Christendom kent drie grote tradities: de Latijnse of Katholieke, de Protestantse en Orthodoxe.

Grote geschiedkundige gebeurtenissen in het Russische rijk/ Sovjet-Unie

In vogelvlucht:

- Hervormingen onder Peter de Grote (eind 17^e – begin 18^e eeuw): invloeden vanuit West-Europa (o.a. scheepvaart), nieuwe hoofdstad Sint-Petersburg. De Tsaar wou de ROK hervormen maar is daar niet in geslaagd.
- Tot 1917 was ROK staatskerk, vanaf 1905 kregen ook andere geloofsgemeenschappen bestaansrecht. In 1917 kwam er een einde aan het tsarenrijk door de Bolsjewistische revolutie.
- Ontstaan van USSR (Unie Socialistische Sovjetrepublieken = Sovjet-Unie) met bolsjewisme (communisme) als ideologie: atheïsme werd de norm.
- ROK heeft het communisme overleefd. In 1927 ontstaat wel een nieuwe kerk: de 'ROK in het Buitenland', opgericht door gevluchte priesters. Pas in 2007 werden beide kerken (de ROK in Rusland zelf en de ROK in het buitenland) herenigd.
- Vervolging onder communisme: religie moest stevig bestreden worden. Deel van ROK koos voor collaboratie. Drie vervolgingspieken: Grote Hongersnood 1921 met 5 miljoen doden, collectivisatie jaren 1930 (met grote hongersnood in Oekraïne) en nadien Grote

Zuiveringen. Stalinisme betekende zware vervolging van zowel religieus personeel als gelovigen, en ook de gebouwen moesten het ontzien: afgebroken of geconfisqueerd. Tijdens de Grote Vaderlandse Oorlog (WOII) was Stalins houding iets toleranter omdat hij de bevolking nodig had voor de mobilisatie; gemeenschappelijke vijand = Nazisme.

- Na WOII kwam de Koude Oorlog: onder Chroesjtsjov en Brezjnev opnieuw vervolging.
- Nieuwe periode met Gorbatsjov. Duizendjaar ROK werd groots gevierd in 1988 (delegatie Pax Christi Vlaanderen was erbij). In 1990 kwam 'wet op godsdienstvrijheid'.

[Pax Christi International en de ROK:](#)

Pax Christi International verzorgde jarenlang een brugfunctie in de communicatie tussen het Moskou patriarchaat en het Vaticaan. In 1972 was er een eerste gesprek met metropoliet Nikodim en Kardinaal Alfrink de toenmalige voorzitter van Pax Christi International. De huidige patriarch, Kirill, was toen, in de jaren 70 ook al betrokken bij de Wereldraad van Kerken. Deze Raad verenigt alle christelijke kerken en biedt plaats aan ontmoeting, dialoog en uitwisseling. In 1971 werd metropoliet Pimen verkozen tot patriarch van Moskou, en bleef dit tot aan zijn dood in 1990, vlak voor het uiteenvallen van de Sovjet-Unie. Pimen werd in 1990 opgevolgd door Aleksei II.

De jaren '70 waren cruciaal: dankzij de Conferentie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa in 1975 in Helsinki kwamen thema's als mensenrechten en ontwapening op de agenda. In deze periode van dialoog en détente was ook de rol van de kerken niet onbelangrijk.

Eind 1991 organiseerde paus Johannes-Paulus II een bisschoppensynode over de nieuwe mogelijkheden voor de Katholieke Kerk nu het communisme in het Oostblok gevallen was. Tijdens een 'hearing' op 11 december 1991 in Rome over de positie van de kerk en staat was iedereen onzeker over de toekomst, omdat enkele dagen voordien de ontbinding van de USSR was besloten. Hoe zou die ontbinding verlopen en zou er een nieuw elan opkomen voor het geloof?

De voorzitters van Pax Christi International, steeds bisschoppen, volgden de situatie op de voet en onderhielden contacten met het Moskou patriarchaat: kardinaal Alfrink (NL), bisschop Bettazzi (IT), kardinaal König (AT) en kardinaal Danneels (BE). De Russische metropoliet Yuvenaly was vele jaren een belangrijke gesprekspartner voor theologische reflecties, maar ook formele sessies.

8 december 1991 betekende het einde van de Sovjet-Unie. Ineens kwamen er 15 onafhankelijke staten, waaronder Oekraïne. Het werd een soeverein land, dat beschikte over kernwapens.

[Kerk en staat in het nieuwe Rusland.](#)

In 1997 werd een nieuwe wet gestemd op gewetensvrijheid en godsdienstvrijheid. Maar de ROK werd wel de geprivilegieerde kerk, en de orthodoxie de geprivilegieerde religie. Meteen werd ook beslist welke andere religies toelaatbaar waren. De ROK werd dus hierdoor eigenlijk opnieuw de staatsgodsdienst, en andere godsdiensten werden vijandig of weinig vriendschappelijk bejegend. Poetin liet op 20 juli 2016 een antiterrorismewet stemmen, waarbij alle religieuze genootschappen behalve ROK aan banden werden gelegd.

Op 3 oktober 2021 kwam er een nieuwe wet 'op de vrijheid van geweten en religieuze organisaties': de regering nam vanaf dan controle over de verschillende godsdiensten in eigen hand en hield toezicht op de religiebeleving. De Doema (het Russisch parlement) heeft vanaf nu de bevoegdheid over benoemingen, erkenningen van gebedshuizen, enz.

De ROK blokkeert of weert vanaf de ineenstorting van de Sovjet-Unie Westers gezinde organisaties en initiatieven, dus ook van katholieke signatuur. De ROK identificeert zich sterk met de Russische staat en wekt de indruk dat de traditionele Russische identiteit wordt bedreigd. De ROK heeft schrik van proselitisme: dat andere godsdiensten aan populariteit zullen winnen. Daarbij wordt het respect voor de mensenrechten opzij gezet, hierbij gesteund door de Russische overheid.

Rusland en Oekraïne

In 2013 begonnen studenten te protesteren op het hoofdplein in Kiev, beter bekend als Maidan. Zij vreesden een te sterke invloed vanuit Moskou en zagen zich liever georiënteerd op Europa. Al waren hun eisen vooral om te kunnen stemmen en leven als waardige burgers; hun actie heette dan ook de "revolutie van de waardigheid". Moskou vreesde verlies van invloedssfeer en bezette in 2014 de Krim en zette aan tot gewapend conflict in twee gebieden in het Oosten: Donetsk en Loehansk. Via de Minsk akkoorden (2015) werd een staakt-het-vuren bereikt; bovendien moesten de akkoorden leiden tot ontwapening en stabilisering, maar ze werden uiteindelijk niet nageleefd.

In oktober 2018 wilde de Orthodoxe Kerk in Kiev niet langer onder het gezag horen van het patriarchaat van Moskou. Zo ontstond een Autocefale kerk in Oekraïne, die in januari 2019 erkend werd door Bartholomeus, patriarch van Constantinopel. De ROK verbrak daarop de banden met Constantinopel. Deze situatie creëerde verwarring bij lokale kerken en gemeenschappen. De ROK bisdommen op de Krim en in Loehansk blijven trouw aan Moskou en zijn sterk voorstander van Russisch beheer van dit gebied. Maar de Oekraïense orthodoxen keren zich af van deze Russische kerken en zoeken dus andere plaatsen voor hun geloofsbelijdenis.

ROK en Rome in recente jaren

Een eerste historische ontmoeting tussen een paus en een patriarch van Moskou vond plaats in 2016 in Havana (Cuba). Dit was de eerste ontmoeting sinds het schisma in 1054! Het was echter een ontmoeting die niet meteen leidde tot meer openheid in de relaties tussen Oost en West.

Ongeveer 1 miljoen katholieken leven er in Rusland, met 4 bisdommen.

Kirill is sinds 2009 Patriarch. Hij was al tientallen jaren de afgevaardigde bij de Wereldraad van Kerken en de Conferentie van Europese Kerken. In 1989 werd hij hoofd van de dienst "buitenlandse relaties" van de ROK. Hij zou ook fungeren als een KGB agent.

In 2012 gaf de punkband Pussy Riot zware kritiek op de verwevenheid tussen de Russische staat en de ROK in een opgemerkte video-opname in de kathedraal in Moskou. Dit incident werd door de ROK ingezet om het verval van de zeden aan te halen en te waarschuwen voor het decadente Westen. Het was immers zonneklaar voor de ROK dat Pussy Riot werd betaald door het Westen voor hun actie.

Patriarch Kirill maakte steeds 'reclame' voor Poetin bij de opeenvolgende verkiezingen. Kirill steunde Poetin ook in de 'heilige' oorlog in Syrië. Op 14 juni 2020 vierde men de inwijding van de ROK als 'kerk van het leger'. Het Patriarchaat steunde ook Poetins politiek in de Krim.

Sinds de start van de Oekraïne-oorlog preekt Kirill op zondagen ten bate van de oorlog: er kwam geen veroordeling van de invasie, integendeel. Het gaat volgens Kirill 'om de redding van de mensheid'. Kiev is de bakermat van het heilige Roes'. Daarom heeft Moskou het recht om nu te nemen waar het 'recht op heeft'; "we moeten terugpakken wat van ons is" om zo te komen tot de vorming van een Russische wereldorde. Kirill sacraliseert de oorlog. Het geloof wordt zelfs gepropageerd door het Kremlin. Een echte Rus is Russisch-Orthodox, is de gedachte. Als Poetin verliest, verliest ook Kirill. De Patriarch verwijst vaak naar de gay prides en de lgtb gemeenschap als gevaren voor de normen en waarden in Rusland. Hij hekelt ook lesbische woordvoerder van Joe Biden. Russische soldaten worden gezegend voor ze ten oorlog trekken. De ROK is het verlengstuk van de Russische agressie tegen Oekraïne. '

Er kwam veel protest van COMECE (de bisschoppenconferentie bij de EU), het Vaticaan, en verschillende nationale bisschoppenconferenties: Kirill lijkt de 'misdienaar van Poetin', zei paus Franciscus. Kirill stuurt aan op gebiedsuitbreiding en spreekt van de spirituele eenheid tussen Rusland en Oekraïne. Ondertussen scheuren tientallen ROK parochies in Oekraïne zich af. Hierdoor lijdt de ROK grote verliezen: miljoenen gelovigen keren zich af en het gezag en prestige van het patriarchaat is in de ogen van velen gekelderde. Bartholomeus zei dat Kirill ontslag had moeten nemen: "De oorlog in Oekraïne is niet heilig!"

Kirill en de sanctielijst van de EU vormen een apart hoofdstuk. Hongarije lag dwars om Kirill op die lijst te zetten, en heeft uiteindelijk 'gewonnen'. Kirill is een trouwe bondgenoot van Poetin. Bovendien blijken beide families elkaar goed te kennen. "Poetin is een Godsgeschenk!" zo zei Kirill eens. "En deze oorlog is een kruistocht." Het persoonlijk vermogen van Kirill wordt volgens Forbes geschat op 4 miljard dollar in 2006.

Religie speelt een belangrijke rol in de retoriek die Rusland gebruikt om de oorlog in Oekraïne te rechtvaardigen. Volgens Rusland zijn Oekraïne en vooral Kiev van grote culturele en religieuze betekenis voor de Russische identiteit en ambities. De oorlog wordt zelfs voorgesteld als een existentiële en apocalyptische strijd tussen goed en kwaad. Alle Slavische volkeren zijn één en komen voort uit één doopsel in Kiev = ontstaan ROK. Doel is Slavische volkeren herenigen en samen staan tegenover het niet-christelijke en amorele Westen.

Het resultaat van deze 'heilige oorlog' is de ontmenselijking van Oekraïners en anti-oorlogsactivisten, is een enorm hoog aantal slachtoffers in Oekraïne, maar ook aan de zijde van de Russische soldaten en hun families: de oorlog vergt een hoge menselijke tol. Er is weinig plaats voor gewetensbezwaarden en gewetensvrijheid.

We zien ook de jacht op mensen die protesteren, op kritische NGO's en media. Zij verspreiden zogezegd foute informatie en worden hiervoor gearresteerd, met willekeurige straffen tot gevolg.

Ook voor politici is er weinig ruimte voor protest of oppositie. We kennen allemaal ondertussen het lot van de NGO Memorial: deze werd nog voor het begin van de oorlog gesloten.

Wat moet Pax Christi doen?

Pax Christi moet blijven ijveren voor het respecteren van het internationaal (humanitair) recht, ook wel oorlogsrecht genoemd. Mensenrechten vormen de basis voor een goede, rechtvaardige samenleving. Het Europees Hof voor de Rechten van de Mens is een belangrijk instituut, maar wordt nu ondermijnd door de schrapping van Rusland als lid van de Raad van Europa. We zien veel te weinig diplomatieke inspanningen; militair geweld wordt ingezet als politiek middel (Machiavelli).

De ROK raakt steeds meer in isolement; is er een rol weggelegd voor Pax Christi om orthodoxe gelovigen te helpen? Om hen te ontmoeten en dialoog open te houden?